

ЕДИЦИЈА МАСТЕР

Књига 5

ПРОМЕТЕЈ

МАЛО ИСТОРИЈСКО ДРУШТВО – НОВИ САД

ЕДИЦИЈА МАСТЕР

Поклоници музе *Clio*, од Херодота до наших дана, питају се – понекад – како су почињали историописци, на основу чијег рада нам је доступна нека од деоница историје, локалне, националне и светске, или њихове синтезе. У жељи да пружи *прву шансу* за објављивање монографске публикације онима који тек ступају у свет професионалног бављења историјом, а тиме омогући и будућим истраживачима историографског стваралаштва у нашој – новосадској и српској – средини да сагледају *почетке* сваког од овде одабраних, *Мало историјско друштво – Нови Сад* покренуло је едицију *Мастер*.

Циљ је да наше младе колегинице и колеге истрају на путу на чијем почетку стоји максима: *Sine ire et studio*. Нашим ауторима познат је не само став Леополда Ранкеа: *Zeigen wie es eigentlich gewesen*, већ и став Јована Рајића, његовог претходника у залагању за објективност у историописању: *Просио и праведно описивати прикљученија*.

Мастер радови, као претпоставка усавршавања на докторским студијама историје, како тематски, тако и стилски, наговештавају будуће истраживаче прошлости и озбиљне писце историје. Следећи намере обновитеља рада *Историјског друштва Нови Сад* (1927–1941), академика Славка Гавриловића (1924–2008), на чији предлог је основано *Мало историјско друштво – Нови Сад*, покренули смо, поред других едиција и посебних издања, и едицију *Мастер*, у којој ће се публиковати радови младих људи који су историописање изабрали за животни позив. Стога сваки аутор у овој едицији добија награду *Академик Славко Гавриловић* у виду књиге, која је тако названа у знак сећања на оснивача *Малог историјског друштва – Нови Сад*.

Драго Њећован

Мастер рад Александра Рајевца (1976) под насловом *Раскол и унификација у ужичком крају 1941. године* одбрањен је на Филозофском факултету у Новом Саду 15. октобра 2013. године пред комисијом у саставу:
проф. др Александар Касаи, председник;
доц. др Слободан Бјелица, ментор
и др Драго Њећован, виши научни сарадник, члан.

Александар Рајевац

**ПОЧЕТАК
ГРАЂАНСКОГ РАТА
У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ
1941.**

Нови Сад, 2014.

ЕДИЦИЈА МАСТЕР

Књига 5

Александар Рајевац
ПОЧЕТАК ГРАЂАНСКОГ РАТА
У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941.

издавачи

Мало историјско друштво – Нови Сад
ИК „Прометеј“ Нови Сад

за издаваче

мр Жарко Димић
Зоран Колунџија

уредник

др Драго Његован

лектор

аутор

графички уредник

Александар Козлица
(АЛЕКСОВ, Нови Сад)

штампа

Алфа-Граф НС, Нови Сад

тираж

500

ISBN 978-86-87513-33-4 (МИД)
ISBN 978-86-515-0931-8 (Прометеј)

Објављивање ове књиге омогућила је
Градска управа за културу Новог Сада

Садржај

Предговор	7
Увод	17
1. Раскол	37
1.1. Неспоразуми приликом ослобађања ужичког краја од немачког окупатора	37
1.2. Опредељивање и мобилизација становништва	49
1.3. Први сукоби два покрета у долини Моравице	85
1.4. <i>Мали Лондон и Мала Москва</i>	90
1.5. У предвечерје грађанског рата	110
2. Почетак грађанског рата	121
2.1. Последње припреме за обрачун	121
2.2. Ескалација сукоба и изнуђено примирје	133
2.3. У данима пред слом	149
3. Пацификација	159
3.1. Немачка казнена експедиција	159
3.2. Расуло два герилска покрета	166
3.3. Успостављање квинслишког режима под немачком окупацијом	194
Закључак	217
Извори и литература	221
Регистар имена	227

Предговор

У историји нововековне српске државе по злу ће напосебно остати упамћене три трагичне године. Страдања каква су донеле јесени 1813., 1915. и 1941. кидала су национално ткиво и свако на свој начин остављало тешке ране. Природа последњег од три слома учинила га је најболнијим. Показало се да су неодговорност групе официра и чиновника, авантуриста, грађански рат и комунистичка револуција оставили погубне и далекосежније последице од Сулејман-пашиног зулума након слома Карађорђевог устанка, тифуса, војничког неуспеха и мученичке голготе по албанским гудурама. Суочена са окупацијом, нацистичким терором и крвавом братоубилачком борбом Србија је поклекла. Уз неизбежне људске жртве изгубљени су традиција и национална елита.

Истрајавајући у оданости неодрживој идеји и свемоћном вођи револуционари су и после рата наставили обрачун са чудовиштем званом „великосрпска буржоаска клика“, иако су већину његових експонената већ побили, утамничили или отерали из земље. Сопственој отаџбини, која их је трпећи прогоне и погроме прихватила 1941. године, оспоравали су антифашистичку оријентацију, означили је реакционарном и наметали осећај кривице, јер није искрварила колико су сматрали за потребно. Хиљаде родољуба другачијег политичког опредељења чији су животи угашени у концентрационим логорима и на другим стратиштима, спаљена села, немачке и бугарске казнене експедиције, преко пет стотина спашених припадника савезничких ваздухопловних снага морали су бити заборављени. Постојање друге гериле изузев револуционарне, комунистичке, такође. Поред „првог таласа“ ликвидација из јесени 1944., слања необучене деце у клани-

цу названу Сремским фронтом и бездушне елиминације одметника, победници у грађанском рату навалиће на плећа истрошене Србије бреме издаје и сарадње са окупатором.

У ужичком крају прве ратне јесени крвави братоубилачки рат пла-нуо је свом жестином. Дајући примат међусобном разрачунавању два устаничка покрета живот становништва учиниће неподношљивим, у великој мери загасити борбени морал и антигерманско расположење, а у очима многих житеља потпуно изгубити углед. Форсирајући револуцију и супростављајући јој се, обе стране нису презале од злочина према истакнутим члановима и симпатизерима ривалске организације. Наравно, исход рата касније ће утицати на квалификацију деловања. Разрачунавање код Пожеге, на Трешњици и Метаљки победници ће глорификовати као антифашистичку и ослободилачку борбу, иако је окупатор, од поменутих бојишта удаљен стотинак километара, и једне и друге сматрао бандом коју без имало милости треба елиминисати. Послератно идеолошко слепило истину ће додатно замаглити. Херојима народа проглашавани су појединци, често и странци, страдали док су саборце водили у јурише на комшије, рођаке и исписнике. Истовремено, неким другим родољубима ће само због верности ривалској организацији бити ускраћено и право на гроб.

Циљ рада који је пред нама јесте допринос борби за истину о трагичним догађајима из првог ратног лета и јесени, настанку, деловању и тактици две устаничке организације. Такође, настојали смо што исцрпније описати новембарске окршаје партизанских јединица и Равногораца на подручју ужичког округа, с посебним освртом на понашање и одговорност њихових руководства. Пажњу смо посветили и немачкој казненој офанзиви под чијим су силовитим ударцима устаници доживели потпуни слом, напорима квислиншке управе да организује власт у овом делу Србије, као и наставку унутрашњег обрачуна који је дошао као природан след новембарских догађаја.

У историографији не постоји тема под оваквим насловом, али се о поменутих дешавањима итекако писало. У периоду социјалистичке Југославије прва фаза рата, нарочито ужички период, представљали су прилику за слављење револуционарног вођства и остварење личних

амбиција. Како међу историчарима, тако и када су у питању појединци других професионалних оријентација. Већину аутора, надамо се, нису водиле нечасне намере, али се услед идеолошких стега није могло, ни смело другачије. Инсистирало је на постојању тзв. Ужичке републике, неке врсте нуклеуса, односно претече новог државног поретка и вероломном држању четника Драже Михаиловића услед чије је наводне издаје устанак доживео неславан исход. Неоспорну надмоћ партизана у самом Ужицу аутори су видели као реалност на читавој слободној територији. Прелазило се преко чињенице да су готово сва већа места ослобођена у садејству са војно-четничким одредима, као и окршаји у којима су Равногорци окупаторске гарнизоне разоружали сами. Крила се истина о заробљеним немачким војницима, јер партизани приликом запоседања напуштених вароши у ужичком крају никога нису ни могли заробити. Сличан приступ кориштен је по питању утицаја две организације у народу. Са поносом се истицало оснивање народноослободилачких одбора као нових облика тзв. народне власти, док је ретко извештавано у колико средина су исти заиста заживели или је њихово формирање онемогућено. Слављена је република од 19.000 километара квадратних, са око милион становника, у ситуацији када је власт са непомирљивим противником углавном дељена, а обвезници му тежили управо због верности монарху. Сваки становник који слободну територију није сматрао минијатурном Совјетијом проглашаван је непријатељем чија се елиминација подразумевала и неретко легализовала. О отказивању сарадње од стране цивилног становништва и његовом масовном учешћу у прогону разбијених партизанских група током прве ратне зиме углавном се ћутало.

Према организацији пуковника Михаиловића, највећој сметњи у извођењу револуције и освајању власти, историчари послератног периода заузели су став у складу са политиком комунистичке партије, дакле као издајничкој и злочиначкој. Чак и у ситуацијама када у дешавањима није учествовао, ривалски покрет сносиће део кривице за партизанске неуспехе. На терет Драже Михаиловића пребацивана је одговорност за дела и недела свих група или појединаца који су присвојили славно комитско име са почетка XX века. По уходаној идеолошкој матрици готово сви аутори видели су кривицу четника за слом и расуло које

су партизанске јединице крајем 1941. доживеле у Србији, а нарочито у ужичком крају. Тек пред распад социјалистичке Југославије, а и тада бојажљиво, одговорност за потпуни фијаско полако се померала ка револуционарном руководству. Писано је како су четници у двадесетодневним новембарским борбама истрошили „славом овенчане” партизанске чете и умањили њихову борбену готовост у наступајућој немачкој офанзиви. Истовремено, офанзивно наступање од Ужица ка Равној Гори, тачније крваве братоубилачке борбе од 8. до 20. новембра, уздизаће се као генијални војнички подухвати. Сеирило се одступању противника и наздрављало његовом неизбежном уништењу. У извештајима већине историчара инсистирано је на борбеној сарадњи Равногораца са елитним немачким дивизијама током казнене офанзиве, упркос непобитној чињеници да су официри окупационе силе добили јасно наређење да разоружају и упуте у најближи логор или на стратиште сваки Михаиловићев одред који сретну на терену.

Укључујући се у сатанизацију поражене стране, голу идеолошку борбу и прикривање промашаја револуционарног руководства појединци нису имали моралних скрупула. Тако је тзв. прочетничким елементима приписан део одговорности и за херојску погибију Радничког батаљона на Кадињачи. Када је већ присуство Дражених четника на поменутом простору изостало, кривца ће пронаћи у несрећном кафеџији Благојевићу, јер без његовог издајничког акта Немци наводно не би на време открили положаје узалудно жртвованих несрећника. Иако се у извештају аутора спомиње константно присуство немачке ловачке авијације и елитних одреда извиђача, део кривице за трагедију обрушиће се на кафеџију из околног села Заглавка, а никако ка наредбодавцу који је на голу ледину, без иједног заклона, послао три стотине ужичких занатлија и борбу фактички претворио у стрељање.¹

У истицању, како се говорило, злочиначког карактера и моралне изопачености вођства Равногорске организације, најдаље је отишао један житељ ужичког краја, иначе учесник догађаја којима се наш рад бави. Наиме, комадант Друге пролетерске и „ослобођеног” Бео-

1 Никола Љубичић, Јеврем Поповић, Миливоје Ковачевић, Миле Радовановић Фарбин, *Ужице 1941. Усташанак у ужичком крају*, Београд, 1961, 283.

града, шеф Кабинета Јосипа Броза, генерал Љубодраг Ђурић изрећи ће тврдњу која би, да ране из рата нису толико болне била помало комична. Описујући догађаје везане за боравак капетана Хадсона у Ужицу и његов одлазак на Равну Гору, на страницама свога дела *Сећање на људе и догађаје* Ђурић обавештава читалачку публику како су четници у Михаиловићевом штабу ликвидирали Британца. Пошто је капетан Хадсон преживео Други светски рат, читалац, а нарочито историчар, пада у дилему је ли генерал сенилан или смишљено и безочно лаже. Но, аутор га разуверава реченицом за коју се слободно може рећи да представља срамоту послератне југословенске историографије, а гласи: „Пошио је имао достја златника код себе, четници су га ошљачкали, а зајим убили.“²

Највећу неправду аутори су неискреним приступом нанели управо жртвама рата. У записивању неоспорних злочина припадника организације Драже Михаиловића није се штедело и биће показана завидна ажурност. Истовремено, о сопственим грешкама, названим „скретањима“, са којима су започели још прве ратне јесени, ћутало се. Активиста или симпатизер партизана страдао од руке Михаиловићевих или друге групе четника проглашаван је најсветлијим изданком народа, док је убијеном сараднику конкурентског покрета или особи која се из неког другог разлога замерила револуционарима следовао епитет издајника и народног непријатеља. Чак и када се радило о доказаном родољубу и јунаку из прошлих ратова, у ситуацијама где су ликвидације вршене ноћу, на кућном прагу, а на једног човека кидисала цела десетина или вод.

Огрешило се о читаве уништене породице, иако су од првих дана рата исте показале антифашистичку оријентацију и узеле учешћа у ослободилачкој борби. Док су Лековићи, Мићићи и Ђурићи слављени, неки други страдалници препуштани су забораву. Најбољи пример за наведену тврдњу јесте породица Милованчевић из драгачевског села Крстац. У борбу за слободу пошла су 1941. године петорица браће. Двојица ће погинути тукући се са немачким фашистима, да би још двојица страдала у одметништву након рата. За историчаре социјалистичке Југославије Милованчевићи ниједног трена нису

2 Љубодраг Ђурић, *Сећање на људе и догађаје*, Београд, 1989, 53.

били вредни помена, иако је током прве ратне зиме њихова мајка, удовица, уз својих пет синова крила командира партизанске јединице. Комшију и исписника своје деце кога су саборци заборавили бежећи пред немачком казненом експедицијом.³

Велики проблем у сазнању потпуне истине о догађајима из 1941. године лежи у чињеници да су архиве оба устаничка покрета великим делом уништене у општем метежу, сталним покретима и бежанији током прве ратне зиме. Михаиловић се дела докумената први пут одрицао средином новембра када је штаб на Равној Гори угрожен под налетима партизана, а затим и почетком децембра пред Немцима.⁴ Партизани су из Ужица успели извући архиву. Међутим, приликом боравка руководства у селу Дренови поверили су је на чување једном симпатизеру кога су четници касније ликвидирали, а документа однели.⁵

Морамо напоменути да се и у великом броју дневника које су водиле неке од значајних личности из смутног ратног времена сусрећемо са мноштвом неистина. Стога се њима мора приступати веома пажљиво, а већина дисквалификовати као драгоцен извор. Пре свега што се врло лако може утврдити да су писани накнадно, прилагођавани жељама властодржаца с циљем оправдавања пропуста у руковођењу и командовању. У првом реду тврдња се односи на дело Владимира Дедијера које је изнедрило познату причу да су Немци 30. новембра 1941. тенковима газили рањенике по Златибору. Иако се права истина у Ужицу и околини знала, лаж је негована, па су десетине генерација ученика, а међу њима и аутор ових редова, освешћене тек пред распад Титове Југославије. Захваљујући Миловану Ђиласу сазнали смо да је Дедијер, чији дневник иначе обилује сличним испадима, накнадно записао поменути измишљотину. Без имало околишања најпознатији Титов отпадник разоткриће ратног друга и саопштити како Дедијер није могао видети никакво гажење, нити за њега чути, јер се двојица револуционара тих дана нису раздвајала.⁶

3 Славко Маслар, *Зайиси из їрађанскої райїа 1941–1951...*, Београд, 1998, 155 – 156.

4 Јакша Ђелевић, *Први Дражин ађуїанїї*, приредила Бојана Ј. Ђелевић, Виндзор, 1993, 96.

5 Сергије Живановић, *Трећи срїпски устїанак*, Крагујевац, 2000, 521.

6 Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd, 1990, 139.

Свесни свих замки, недостатка архивских докумената и идеолошких кочница приликом обраде теме углавном смо користили, бар што се литературе тиче, дела писана на основу извештаја непосредних учесника крвавих ратних догађања у ужичком крају. Када су у питању инциденти између два устаничка покрета и њихов новембарски обрачун као веома драгоцен извор послужили су рад групе аутора *Ужице 1941. Устџанак у ужичком крају* и Сергија Живановића *Трећи српски устџанак*. У оба дела, наравно уз приметне идеолошке примесе, описани су сви важнији догађаји из прве ратне јесени на подручју ужичког краја. Први је писан у земљи и уприличен за прославу двадесетогодишњице од почетка југословенске револуције, али су аутори, иначе високи дужносници нове државе, противничку страну сатанизовали у нешто мањој мери него што су касније чинили други, жељни славе и професионалног успона. С друге стране, раду Сергија Живановића вредност дају сведочанства Сретена Страњаковића, Манојла Кораћа, Андрије Јевремовића и Милорада Митића, команданата Равногорске организације из ужичког краја, који су преживели рат и касније се нашли у емиграцији. Користили смо и дело Венцеслава Глишића *Ужичка рејублика*, свакако један од најозбиљнијих радова чија је тема револуционарна борба и унутрашњи обрачун у Србији. Што се тиче опредељења становништва за устаничке војске, нарочито када је у питању већинска сеоска популација интересантна сазнања дали су нам *Дневник 1941–1944*. аутора Славка Јоксимовића и рад Живорада Грујичића *Златибор у Равнојорском њокреју*. Значајну помоћ приликом обраде теме пружили су чланци из часописа *Историјска баштина* и *Ужички зборник*. Што се објављених извора тиче ослонили смо се превасходно на књиге *Зборника докумената и њодајака из НОР-а* везане за борбе у Србији и рад немачких окупационих власти. Веома битним показале су се стенографске белешке вођене током судског процеса Драгољубу Михаиловићу, команданту ЈВуО, затим Милошу Глишићу, једном од команданата Равногорске организације у ужичком крају, као и записник са саслушања Курта Левија, партизанског руководиоца који је приликом слома код Ужица пао у руке оружаном одредима квислиншке власти. Користили смо и штампу

из поменутог периода, *Весџи* и *Борба* послужиле су да схватимо деловање револуционара у Ужицу, а *Ново време* и прољотићевска *Обнова* приближиле су нам ставове владе Милана Недића и напоре у пацификавању побуњене Србије. Велику захвалност дугујемо и особљу Историјског архива у Ужицу на драгоценим саветима при претраживању збирки и усмерења на фонд Мемоарске грађе где смо пронашли занимљива сведочанства актера и сведока догађаја о којима говоримо.

На крају, поменућу двојицу времешних људи чија су ми сведочанства у последњих две деценије помогла да у потпуности схватим природу сукоба који се током јесени 1941. одвијао у Србији. Реч је о Момиру Миливојевићу, моме деди, житељу села Каменице код Ужица, сину припадника Равногорског покрета и његовом најближем сроднику Миловану Ђокановићу, недавно преминулом партизанском првоборцу, комесару батаљона у Другој пролетерској бригади и високом државном функционеру социјалистичке Југославије. Њихова сећања, упути и информације, за које сам касније налазио потврде у документима била су сасвим прецизна, а закључци невероватно поучни. Увек ћу се сећати како ми је током НАТО агресије на Србију, стари првоборац рекао: *„Видиш, замисли да они сад земљу окупирају, а ми се њод окупиацијом међу собом дохватајмо. Е, тако џи је било 1941. Једино џићо не видим да ми (поменуо је тада владајућу и највеће опозиционе странке у Србији), данас имамо идеју за коју вреди џојинуџи.“* Искazi и сећања првоборца добијали су на снази из још једног веома важног разлога. У фамилији и међу комшијама знало се захваљујући коме крајем и након рата није било страдања упркос сарадњи са покретом највећег конкурента за освајање власти. Надокнађујући у ратном вихору и мукама изгубљену младост Ђокановић се хедонизмом бранио од зла. Револуцији и идеји остао је веран до гроба, на прагу десете деценије. Није се уклапао у модел тзв. црвених четника, али ни међу оне који су ту категорију измислили како би се играли револуције када је идеја већ била на умору. За њега је револуција завршена кад и рат. Много дражи били су му прекори Слободана Пенезића што га као *„каквој краљевској официра ужичким улицама џрајџи ћемане“*, него да попут неких својих ратних другова унесрећује породице рођака,

комшија или омладинца који су се заносили отпором новој власти кад за тако нешто више није било никаквих изгледа.

Национално Ужице све то ће видети, разумети и записати.⁷

7 Познати публициста, иначе припадник Равногорског покрета из ужичког краја, записаће речи које је у затворској ћелији Брозовог казамата изговорио његов земљак и сапатник, још познатији Равногорац: „*Не дам да у заборав појдуне Милован Ђокановић Ђокан, партизански прводорац који је у ужичком крају, кад су се његови дочекали власци, прчао од једне до друге ајсане и сјасавао љаве онима на које се већ нишанило као на „домаће издајнике” и „кочничаре” нашеј усрећитељској комунизма. Он није слушао љасове својих комесара, он је слушао Божју зајовест: Не убиј!*”; Антоније Ђурић, Црвена кућа. Подсетник за комунисте и оне који крију њихове злочине, књ.2, Београд, 2009, 283.

Увод

Након априлског слома југословенске краљевине стешњена и осакаћена Србија нашла се под директном немачком војном управом. Посадне трупе и штабови, мноштво полицијских, обавештајних и пропагандних служби преплавили су „завереничко легло”⁸ с циљем да га пацификују, омогуће пљачку хране, рудног богатства и индустрије. Ради растерећења својих служби окупатор ће дозволити формирање административног квислиншког апарата и стварати привид поновног успостављања српске државности.⁹

Ужице се предало 15. априла 1941. Одбрана, формирана на брзину и у свеопштем расулу, скоро цели дан пружала је отпор елитној немачкој Осмој оклопној дивизији. Погинуло је преко стотину припадника краљевске војске и грађана.¹⁰ Окупатор је од становништ-

8 Изјаве Хитлерових најближих сарадника готово су идентичне када се ради о реакцији њиховог вође на београдски мартовски пуч. Бес шефа Рајха било је немогуће обуздати, интересовала га је једино брза и сурова освета према незахвалницима каквим је сматрао југословенски државни врх. Наравно, гнев ће се свом снагом сручити на Србију.; Детаљније: Mihailo Marić, *„Uništiti Jugoslaviju !”, Hitler i nemački generali u aprilskom ratu 1941.*, Beograd, 1984, 11–54; На дан пуча, око подне, Хитлер ће пред генералима изговорити и следеће: *”То разбојничко и завереничко српско лејло уништићу једном заувек... Све што постоји из Србије. То је њеврајничка земља.”*; Исто, 27.

9 Детаљније: Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knj. 2, Beograd, 1984, 557–565; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988.*, knj.1, 385–413, knj. 2, 25–81, Beograd, 1988; Драган Алексић, *Приреда Србије у Другом светском рату*, Beograd, 2002, 128–142; Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославији*, књ.3, Beograd, 220 –224.

10 Велимир Терзић, нав. дело, 449, 533; Извештачи немачких ратних журнала оваку су описали наступање поменуте дивизије у Ужицу: *”... На улицама није човека. Такође није ни војника са белим заставицама. То не личи на добро... Чело њенковске колоне досејело је до центрира трага. Један чаробан пример њобеснеле вајре. Не само њушке и мишраљеви. Сиреда*

ва захтевао потпуну лојалност, строге казнене мере предвиђене су за сваки вид непослушности, како за починиоца, тако и средину где би се евентуални инцидент догодио. Први таоци и стрељања, истина спорадична, показали су да толеранције неће бити.¹¹ Осим седишта фелдкомандантуре¹² у Ужице су смештене посадне трупе, полиција, јединице за обезбеђење објеката, а касније су пристигла и одељења обавештајних служби Трећег рајха. Када су крајем септембра Немци одступали из града, у колони од шест километара налазило се 1217 људи. Под контролом фелдкомандантуре деловале су и безбедоносне снаге домаће управе. У Предстојништву градске полиције радило је педесетак агената и чувара, док је 450 жандарма распоређено по станицама на подручју ужичког округа.¹³

Окупатор је упоредо спроводио експлоатацију материјалних добара. Преко среских начелстава¹⁴ и општинских управа вршено је прикупљање ратног плена. Производна предузећа, ако нису опустошена, морала су ускладити производњу са немачким потребама, а Фабрика оружја и муниције требало је да буде смештена на сигурнију локацију. Посебно систематично приступило се експлоатацији села. На предлог стручних лица израђена је прецизна картотека домаћинстава, стечен увид у могућности српског аграра, а све у циљу спровођења принудног откупа пољопривредних производа ради издржавања окупационог апа-

урла йрошйивавионски йой. Са њеовим урликањем мешају се и йуцњи йеших калибара. И наши йойови и мишраљези одговарају истим језиком, којим са њима овде йреба разјоварати. Чистји се кућа йо кућа. Једна за друјом йочињу да йоре йод йојоцима зайаљиве муниције. У случајевима йде йо йвртојлаво не усјева йомажемо се неким килојрамом експлозива или свежњем ручних домби. Неки йенк йримио је и йојодак, неки је йосйао несйосодан за йокрејт.“; Никола Љубичић и други, нав. дело, 59.

11 Живота Марковић, *Ужички крај у усйанку 1941. йодине*, Историјска баштина, 20, Ужице, 2011, 61; Гојко Шкоро, *Терор и злочини у ужичком округу 1941–1945.*, Ужице, 1995, 23–25.

12 У циљу одржавања безбедности и контроле рада домаће управе војноокупациона зона Србије подељена је на четири војноуправне команде-фелдкомандантуре. Седишта фелдкомандантура била су у Београду, Смедереву, Нишу и Ужицу.; Велимир Терзић, нав. дело, 560.

13 Драган Крсмановић, *Војне формације 1941. йодине у ужичком округу*, Историјска баштина, 20, Ужице, 2011, 84–85, 88.

14 Ужички ратни округ чинило је седам срезова: ариљски, пожешки, црногорски (косјерићки), рачански, златиборски, ужички и моравички.

рата и извоза у Немачку. Сиромашнији делови ужичког округа су-
очили су се са глађу.¹⁵

Српске грађанске политичке снаге поделиле су судбину поражене државе. Међу прозападно оријентисаним припадницима буржоазије слом државе и терор над Србима у појединим областима доживљавани су са пуно горчине. Антиосовински расположени политичари и учесници мартовског пуча, уколико нису напустили земљу, изложени су присмотри и притиску немачких безбедоносних служби.¹⁶ После почетног ишчекивања нова политичка подела могла се приметити и у ужичком крају. Обзиром да је рад странака под окупацијом онемогућен преостало је груписање на антифашистичку и знатно малобројнију, проосовинску страну. Најмасовнији део грађанства, упркос недаћама и разочарењима, остао је веран монархији, убеђен у промену ратне среће и победу западних демократија.¹⁷

И заиста, на веснике отпора није се предуго чекало. Већ почетком маја домаћа жандармерија обавестила је немачке власти у Ужицу да се група одметника преко села Заовине пребацила на планину Тару. Трећег маја потерно одељење сукобило се неколико десетина војника и официра поражене југословенске војске, али су снег и магла пружили заштиту прогоњеној дружини. Предвођена пуковником Драгољубом Дражом Михаиловићем група се упутила ка истоку и 11. маја стигла на Равну Гору, висораван између Маљена и Сувобора.¹⁸

15 Миодраг Глушчевић, *Привредне прилике у ужичком и чачанском крају 1941. године*, Историјска баштина, 20, Ужице, 2011, 142–144; Под окриљем Хермана Геринга експлоатацију добара организовао је Франц Нојхаузен, опуномоћеник за привреду и један од најмоћнијих службеника окупационе управе. Нојхаузен је од Геринга добио јасна упутства за рад: „... Хвала Боју, Ви нисте послани тамо да радите за благодинање пошчињеној народа, него да одузмете све што је могуће од њих, да би немачки народ могао да живи. То је оно што очекујем од Вашеј рада. Претерано интересовање за стирано народе мора сада да престане, и то одмах и заувек. Ја имам пред собом извештаје шта дисате Ви имали да испоручите. То не представља ништа, када се узму у обзир Ваше територије. Савршено ми је свеједно ако Ви, с овим у вези, кажете да ће народ под Вама умрећи од глади.”; Исто, 138–139.

16 Branko Petanović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988*, knj.2, 29.

17 Живота Марковић, *Ужички крај у усманку*, 62.

18 Ivan Avakumović, *Mihailović prema nemačkim dokumentima*, London, 1969, 14–15; Коста Николић, *Генерал Драгољуб Михаиловић 1893–1946*, Београд, 2005, 61–62.

У новим околностима, ослобођен кочничара и каријериста, Михаиловић је наставио борбу започету у предратном периоду.¹⁹ Реално сагледавајући снагу окупатора и стање на светским фронтовима намеравао је да изврши организацију гериле и усклади рад са акцијама западних савезника. Без њиховог искрцавања на Балкану и тешких немачких пораза на другим фронтовима сваки авантуризам и јуначење, по Михаиловићевом мишљењу, водили су народ у још већу катастрофу. Највећи проблем представљао је недостатак оружја и муниције. Прве жртве покрета била су четири припадника ухваћена у обијању немачког магацина у Пожеги, где су и стрељани.²⁰ Упутом из лета 1941. Дража је сарадницима на терену предочио планове у погледу организације и активности. На територијалном принципу, од људства до 30 година старости, предвиђено је формирање малих покретних чета које би на својим подручјима спречавале пљачку и насиље над живљем. У моменту кад се стекну услови за покретање општег устанка, планирано је да оне прерасту у оперативне јединице и понесу највећи терет у ослобађању земље. Од војних обвезника старијих годишта замишљено је окупљање чета везаних за матично подручје, са задатком да у моменту ослобођења преузму власт и поседну важне објекте. У односу према окупатору Михаиловић је захтевао максималну флексибилност, изузев у случају отвореног терора над становништвом. У складу са могућностима, тражио је да се запречавају комуникације и врше диверзије на објектима везе. Ликвидације „брзе и крајње”, дозвољене су искључиво против пљачкаша, а за сузбијање конкурентских организација препоручен је ефикаснији сопствени рад. Према домаћој жандармерији биће узет прилично пасиван став како би се њене активности што више

19 Као предавач на Војној академији писао је надређенима о потреби модернизације наставе, тражећи хитну реорганизацију војске и одстрањивање аустријских официра из службе. Иако је због тог реферата кажњен притвором од стране министра Недића, Михаиловић се није смиривао. Одржавао је везе са генералом Боровојем Мирковићем и војним аташеима западних сила. Због учешћа на пријему код британског аташеа, иако му је службено присуство забрањено, поново је кажњен пред сами рат.; Драгољуб М. Михаиловић. *Рај и мир ђенерала. Изабрани рајини сјиси, књ. 2*, приредили Милан Весовић, Бојан Димитријевић и Коста Николић, Београд, 1998, 521–522; Дража Михаиловић *пред светском јоромом. Избор чланака из светске шћамје 1946. јогине о јрвом вођи јокрејта ојјора у Европи*, приредио Вујадин Миладиновић, Београд, 1994, 191.

20 Иван Авакумовић, нав. дело, 16–17.